

ԿԱՐԾԻՔ

Մարիամ Գագիկի Խանզադյանի

«ՎԱՂ ՊԵՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՄԵԽԱՆԻԶՄՆԵՐՆ ՈՒ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ (ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵՈՆԱՇԽԱՐՀԻ Մ. Թ. Ա. II ՀԱՋԱՐԱՄՅԱԿԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ)»

պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման
ատենախոսություն

(մասնագիտություն՝ է.00.02 «Համաշխարհային պատմություն»)

Պատմափիլիսոփայական սկզբունքներից ելնելով, նախևառաջ կցանկանայի նշել ատենախոսության թեմայի ընտրության կարևորության, արդիականության ու անհրաժեշտության մասին:

Թեև «Պոլիտոգենեզ» տերմինն ունի շուրջ 50 տարվա պատմություն, սակայն պետությունների ու քաղաքակրթությունների առաջացման ու զարգացման պատմական նախադրյալների ուսումնասիրությունն ունի դարերի պատմություն: Քանի որ տերմինը խորհրդային ժամանակների ծնունդ է, այն որոշ բացառություններով հանդես է գալիս գլխավորապես ռուսալեզու մասնագիտական գրականության մեջ: Արևմտյան, մասնավորապես՝ անգլիալեզու գրականության մեջ «պեդականաստեղծ» գործընթացները բնութագրելու համար չկա ընդունված եզակի տերմին և մասնագետների մոտ հաճախ կիրառվում է՝ “state formation” (պետության կազմավորումը), “political evolution” (քաղաքական էվոլյուցիա), “emergence of complex societies” (բարդ հասարակությունների ի հայտ գալը), “political anthropology” (քաղաքական մարդաբանություն) և այլն:

Պատմական զարգացման այս կամ այն գործընթացներին զուգահեռ, այն մշտապես պահանջում է ժամանակակից մոտեցում, որը հաշվի է առնում «պեդականաստեղծ» գործընթացների վրա ազդող գործոնների բազմազանությունը: «Պեդականաստեղծ» գործընթացների վերաբերյալ շատ ու շատ մոտեցումներ, թեև մշակվել են մարդաբանների, հասարակագետների ու փիլիսոփաների կողմից՝ նրա դասակարգման ու զարգացման օբյեկտիվ հիմքը **պատմական գործընթացն** է: Եվ անկախ մարդաբանների, փիլիսոփաների կամ

հասարակագետների դիրքորոշումներից (հասարակական զարգացման ունիտար կամ բազմակի-ցիկլային բնույթի վերաբերյալ)՝ «պետականաստեղծ» գործընթացը ներկայացնում է հետևողական քանակական և որակական փոփոխությունների շարք, որը ինքնին պատմական գործընթաց է:

«Պատմությունն» ինքնին բարդ և բազմակողմանի գործընթաց է, որը միահյուսում է աշխարհագրական, նյութական (տնտեսական), հոգևոր, սոցիալական, քաղաքական և այլ գործոններ: Հետևաբար, դրանց մեջ շատ դժվար է առանձնացնել որևէ գործոն, որը վճռորոշ դեր է խաղում հասարակության վերելքի շարժունակության մեջ: Եվ առանց նման գործոնի նույնականացման, դժվար է հասկանալ պատմական գործընթացի ներքին տրամաբանությունը և բացատրել մարդկանց դրդապատճառներն ու գործողությունները իրենց ողջ կյանքի ընթացքում:

Պատմական գործընթացի առանձնահատկությունը, ի տարբերություն բնական էվոլյուցիայի, այն է, որ մարդկությունը նրա գիտակից և ակտիվ ստեղծողն է, այսինքն՝ պատմության սուբյեկտը: Մինչդեռ բնության մեջ էվոլյուցիոն փոփոխությունները տևում են հազարավոր և միլիոնավոր տարիներ, հասարակության մեջ դրանք հաճախ չափվում են սերունդներով: Այս տարբերությունը բխում է այն փաստից, որ բնության մեջ էվոլյուցիայի աղբյուրը կենսաբանական ժառանգականությունն է, մինչդեռ հասարակության մեջ առաջընթացը ձեռք է բերվում այսօր և նախորդ սերունդներում ապրող մարդկանցից գիտելիքների, փորձի, ավանդույթների և մշակույթի ձեռքբերման միջոցով: Պատմական գործընթացը, լինելով պետության տիպաբանության օբյեկտիվ հիմքը, միշտ չէ, որ «պետականաստեղծ» գործընթացների վերաբերյալ ուսումնասիրություններում բավարար չափով իրենց արտացոլումն են գտնում: Պատմական գիտելիքի բացը՝ լինի ուսումնասիրությունը մարդաբանական, հնագիտական կամ քաղաքագիտական, գրեթե ամենուր է:

Համեմատական ուսումնասիրությունների շրջանակներում տիպաբանության մշակումը անհրաժեշտ է տարբեր ժողովուրդների, երկրների և պետությունների «պետականաստեղծ» գործընթացների ընդհանուր ու եզակի

առանձնահատկությունները հասկանալու համար: Համաշխարհային պատմության ամբողջական պատկերը թույլ է տալիս կատարելագործել պետականաստեղծ իրականությունը պատմական, հնագիտական ու հասարակագիտական մակարդակներում: Բոլոր գործոնները պետք է մեկնաբանվեն որպես բովանդակային-ձևական և համակարգային-գործառնական միավորներ՝ իրենց դիալեկտիկական փոխհարաբերություններում: Շատ դեպքերում վերը նշված գործոնները գործել են կուտակային՝ տարբեր համակցություններով: Սակայն, տարբեր պայմաններում, դրանցից մի քանիսը կարող էին դառնալ գերիշխող: Օրինակ՝ Հին արևելյան պետությունների մեծ մասի համար ամենամեծ նշանակությունն ուներ կառավարումը բարելավելու և լայնածավալ հասարակական աշխատանքներ կազմակերպելու անհրաժեշտությունը, մյուս հասարակությունների համար պատերազմը պետականաստեղծման վրա ազդող հիմնական գործոնն էր, մյուսների համար՝ արտադրողական ուժերի աճի արդյունքում ավելի ու ավելի բարդացող հասարակության կառավարումը կազմակերպելու անհրաժեշտությունը, իսկ չորրորդների համար՝ սահմանափակ միջավայրը և ռեսուրսների համար մրցակցությունը: Հենց այսպիսի «պետականաստեղծ» տեսությունների փոփոխական մոտեցման հիման վրա էլ պետք է մոտենալ երևույթի հետազոտությանը:

Հրապարակային պաշտպանության ներկայացված Մարիամ Խանզադյանի այս ատենախոսության արդիականությունը բխում է հայրենական պատմագրության մեջ «պետականաստեղծ» գործընթացների զարգացումը մարդաբանության, պատմագիտության, քաղաքագիտության և հնագիտության առաջընթացի տեսանկյունից ուսումնասիրող աշխատությունների բացակայությունից, ինչը թույլ է տվել ատենախոսին հանդես գալ նոր ու խիստ արդիական մեկնաբանություններով: Ավելին, այս ատենախոսության արդիականությունը որոշվում է «պետականաստեղծ» գործընթացների նկատմամբ գիտնականների շարունակական հետաքրքրությամբ, ինչպես նաև հայրենական գիտություններում այս թեմայի անբավարար լուսաբանմամբ:

Ըստ այդմ, Մարիամ Գագիկի Խանզադյանի սույն ատենախոսությունը այդ բացը զգալի չափով լրացնելու կարևոր գիտական ձեռնարկում է: Աշխատանքը բաղկացած է ներածությունից, 3 գլուխներից, եզրակացություններից և օգտագործած գրականության ցանկերից: Ողջ ատենախոսության ծավալը A4 ֆորմատի 203 էջ է:

Ներածության մեջ (էջ 5-11) մանրամասն ներկայացված են խնդրո առարկա նյութի աղբյուրագիտական հիմքն ու ուսումնասիրվածության աստիճանը, սույն հետազոտության նպատակն ու խնդիրները, նրա ժամանակագրական սահմանները, կիրառված մեթոդաբանությունը, գիտական նորույթն ու կիրառական նշանակությունը:

Ատենախոսության առաջին գլուխը (էջ 12-65) կրում է «Պոլիտոգենեզի էվոլյուցիոնիստական հայեցակարգերը» վերնագիրը և բաղկացած է 6 ենթավերնագրից: Ատենախոսության այս գլխում ուսումնասիրված են պոլիտոգենեզ և քաղաքակրթություն հասկացությունները, ինչպես նաև պոլիտոգենեզի նախաէվոլյուցիոնիստական 9 հայեցակարգերը: Մանրամասն քննության է ենթարկված էվոլյուցիոնիզմի ձևավորմանը և պոլիտոգենեզի էվոլյուցիոնիստական և նեոէվոլյուցիոնիստական հայեցակարգերին: Վեցերորդ «էվոլյուցիոնիզմ. ամփոփում» (էջ 12-65) ենթագլխում ներկայացված են էվոլյուցիոնիստական դպրոցի հիմնական ձեռքբերումները և այդ դպրոցի շրջանակներում տեղ գտած ծայրահեղ մոտեցումներն ու հոսանքները:

Ատենախոսության երկրորդ գլուխը (էջ 66-117) վերնագրված է «XX դարի մյուս տեսությունները և արդի մոտեցումները» և նույնպես կազմված է 6 ենթագլխից: Այս գլխում քննության են ենթարկված այսպես կոչված «Դիֆուզիոնիստական դպրոցի» տեսությանը, Ֆրանց Բոասի դպրոցի մոտեցումներին, «Կառուցվածքային ֆունկցիոնալիզմին» և այլ ուղղությունների զարգացման պատմությանն ու ձեռքբերումներին, ինչպես նաև «հատվածավոր պետություն» և «լինիջներ» հասկացությունները: Մեծ տեղ է հատկացված մասնավորապես Բ. Ռենֆրյուի պոլիտոգենետիկ հայացքներին (էջ 81-87) և Հ. Կլասենի «Վաղ պետություն» հայեցակարգին (էջ 87-100): Մանրամասն

ներկայացված են XX դարի վերջի պոլիտոգենետիկ մոտեցումները, որոնցից ատենախոսը կարևորել է բլենտոնյան կորպորատիվ և ցանցային ռազմավարությունները (էջ 104-107), հետերարխիա հասկացությունը (էջ 107-112), Է. Գիդենսի գործողունակության և Մ. Արչերի մորֆոգենետիկ (էջ 112-117) տեսությունները:

Ատենախոսության երրորդ գլուխը կրում է «Հայկական լեռնաշխարհի մ.թ.ա. II հազարամյակի սոցիալ-քաղաքական կազմավորումների ձեւավորման մեխանիզմները» խորագիրը (էջ 118-171) և ստորաբաժանված է 5 ենթագլուխների: Այս գլխում, որը բնականաբար ամենահետաքրքիրն ու ներկա հայրենագիտական պատմագրության համար անհրաժեշտը՝ քննության են ենթարկված մեթոդաբանական այն հստակեցումները, որոնք անհրաժեշտ է հաշվի առնել Լեռնաշխարհի պոլիտոգենետիկ գործընթացների ուսումնասիրության ժամանակ, մասնավորապես՝ քննված են պետություն հասկացության էվոլյուցիոնիստական, նեոէվոլյուցիոնիստական և արդի չափանիշները (էջ 118-130): Ներկայացված են Հայկական լեռնաշխարհի աշխարհագրական առանձնահատկությունները, քաղաքական, սոցիալական, միգրացիոն իրավիճակը և հետերարխիայի դրսևորումները մ.թ.ա. II հազարամյակում (էջ 130-138): Բավականին ուշագրավ է գործողունակության տեսության դրսևորումների և Հայկական լեռնաշխարհի կառուցվածքային պայմաններին, ու իրողություններին հեղինակային տեղայնացման նկարագրերը: Վերջինիս պարագայում, ատենախոսը մորֆոգենետիկ մոդելի Հայկական լեռնաշխարհի կառուցվածքային պայմաններին տեղայնացման շրջանակներում, առաջ է քաշում զարգացման T4 մոդելի գաղափարը (էջ 138-145): «Բարդացման մեխանիզմների» շրջանակներում, մեծ ուշադրություն է դարձրվել նաև, Հայկական լեռնաշխարհի հասարակությունների սոցիալ-քաղաքական կառուցվածքի բնութագրմանը (էջ 145-159): Մանրամասը քննարկված են նաև մ. թ. ա. II հազարամյակում, Հայկական լեռնաշխարհի սոցիո-քաղաքական կազմավորումները աշխարհագրական երեք գոտիներով (արևմուտք և հարավ-արևմուտք, կենտրոն, հյուսիս-արևելք)՝ Ալզին, Իսուվան, Մելիդը,

Հայասան, Նաիրին, Ուրուատրին, հյուսիս-արևելյան կազմավորումներից՝ Մեծամորը, Լճաշենը, Մոտկանը, Քարաշամբը, Վերին Նավերը (էջ 160-171):

Այսպիսով, ատենախոսության ներածության մեջ և երեք գլուխներում շարադրված ծավալուն նյութերն ի մի են բերված **«Եզրակացություններ»** խորագրով վերջաբանում (էջ 172-178) և առանձնացված ատենախոսի 12 կետով:

Ատենախոսության մեջ օգտագործվել է 384 անուն մասնագիտական գրականություն, որի բացարձակ մեծամասնությունը՝ 299 գրքեր ու հոդվածներ, արտերկրի հրատարակություններ են: Սա խոսում է ատենախոսի մասնագիտական խորագիտական, ոլորտին անհրաժեշտ մակարդակով ծանոթ լինելուն, հիմնախնդիրները տեղեկատվական լայն համապատկերի վրա քննարկելու կարողության և մասնագիտական բարեխղճության մասին:

Արդարև իրականացվել է վիթխարի մանրագնին գիտագործնական ու գիտահետազոտական աշխատանք, որը միանշանակ արժանի է դրվատանքի: Ատենախոսությունը շարադրված է բարձր գիտական մակարդակով և գրագետ հայերենով: Մարիամ Խանզադյանը ցուցաբերել է թեմայի խոր և բազմակողմանի ուսումնասիրություն: Մանրակրկիտ քննության են ենթարկված Հայկական լեռնաշխարհում պետականաստեղծ գործընթացներին առնչվող հիմնարար խնդիրները՝ ժամանակակից գիտական մոտեցումների և արդի հետազոտությունների արդյունքների համատեքստում: Ելնելով վերոգրյալից և հայրենական գիտության մեջ ատենախոսության թեմայի ահռելի բացից՝ կառաջարկեի Մարիամ Խանզադյանի ատենախոսության հրապարակումը առանձին գրքի տեսքով:

Աշխատանքի հետ կապված ունենք որոշ դիտարկումներ և առաջարկներ.

1. Հնայած որ թեման ենթադրում է **«պոլիտոգենեզի»** տեսաբանների աշխատություններին համակողմանի անդրադարձներ, սակայն երբեմն բավական շատ է տեղ տրված տարբեր մասնագետների տեսական աշխատանքների, նրանց հայացքների ներկայացմանը, իսկ ատենախոսի այս կամ այն տեսության վերաբերյալ գնահատականները շատ հաճախ քննողական բնույթ ունեն:

2. Առաջարկում են հետազայում նյութը ներկայացնել ոչ թե ըստ հեղինակների, այլ կամ ըստ թեմատիկ ուղղվածության ու տեսությունների (օրինակ, աստվածային (կրոնական), հոգեբանական, հիդրավլիկ, նահապետական, բռնության և այլն):

3. Ատենախոսությունը միանշանակորեն էլ ավելի կշահեր հայեցակարգային տեսությունների աղյուսակների ու դիագրամների առկայությամբ:

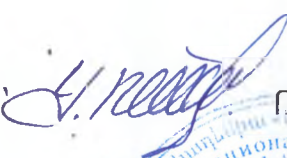
Այդուհանդերձ, ինչպես ցանկացած աշխատանք, այնպես էլ Մարիամ Խանզադյանի ատենախոսությունը զերծ չէ որոշ թերություններից և բացթողումներից, որոնք էլ իրենք հերթին բացառապես տեխնիկական բնույթի են՝

1. Ատենախոսության տիտղոսաթերթում բացակայում է գիտական ղեկավարի դիմաց գրված է՝ «պատմ.գիտ. դոկտոր Ա.Վ.Քոսյան», այնինչ պետք է լիներ՝ պատմ.գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր Արամ Վաղարշակի Քոսյան:
2. Անհամաչափ է բովանդակությունը (էջ 2-4):
3. Բավական թիվ են կազմում օտարաբանությունները, օրինակ՝ գործակալի փոխարեն ագենտ, դերակատար – ակտոր, կառուցվածք – ստրուկտուրա, հարացույց – պարադիգմ, ներունակություն – имманентность, հեղինակավոր – պրեստիժային, ընդգրկում – դիապազոն, և այլն:
4. 2.3.1. ենթավերնագիրն (էջ 72-74) ավելորդ է, փաստացի նոր բան չի ավելացնում նախորդող ենթավերնագրին: 3.5. ենթավերնագիրը (էջ 159) ընդամենը երկու տող է և ավարտվում է միջակետով: Այն նույնպես կարող էր չլինել, կամ կցվել 3.5.1. ենթավերնագրին:
5. Հայերենում չունենք կետ-ստորակետը՝ (;) տրոհման օժանդակ նշանը, որը ատենախոսության տեքստի մեջ գրեթե ամենուր է (էջ 75, 77, 81-86, 89-93, և այլուր):
6. «Բրոնզի» և «Երկաթի» դարերը տրված են որպես «Բրոնզե» և «Երկաթե» դարեր, կամ կիրառվում են երկու ձևն էլ, այնինչ երկրորդը սխալ է:

7. Բավականին անհամաչափ է նաև գրականության ցանկը (էջ 179-203), որտեղ բացակայում է միօրինակությունը:

Այսուհանդերձ, նշված դիտարկումները բնավ չեն նվազեցնում հետազոտության գիտական արժեքը: Մարիամ Գագիկի Խանզադյանի՝ «Վաղ պետականությունների ձևավորման մեխանիզմներն ու առանձնահատկությունները (Հայկական լեռնաշխարհի մ. թ. ա. II հազարամյակի պետական կազմավորումների օրինակով» ատենախոսությունը համապատասխանում է ՀՀ ԲԿԳ կոմիտեի՝ է.00.02 «Համաշխարհային պատմություն» մասնագիտությամբ թեկնածուական ատենախոսություններին ներկայացվող պահանջներին, իսկ դրա հեղինակը արժանի է հայցվող պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի շնորհմանը:

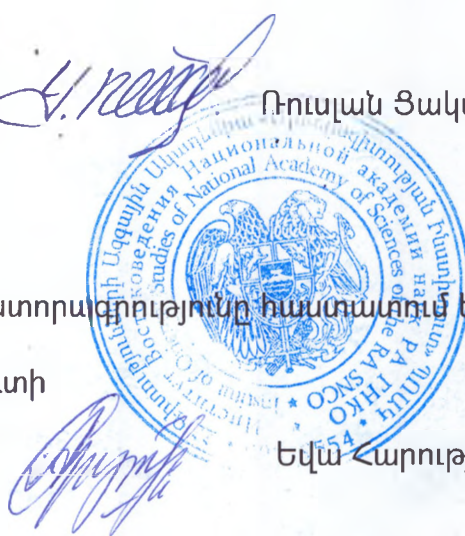
Ատենախոսության սեղմագիրը համապատասխանում է ատենախոսության բովանդակությանը:

Պաշտոնական ընդդիմախոս՝ Ռուսլան Ցականյան, պ.գ.թ.

Պ.գ.թ. Ռուսլան Ցականյանի ստորագրությունը հաստատում եմ՝

Արևելագիտության ինստիտուտի

Գիտական քարտուղար՝

Եվա Հարությունյան, պ.գ.թ.